

ОЦІНЮВАННЯ ПОТРЕБ У НАВЧАННІ ТА РОЗРОБЦІ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ІЗ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

Армен Мазмания
Алла Федорова

European
Social
Charter

Charte
sociale
européenne

ОЦІНЮВАННЯ ПОТРЕБ У НАВЧАННІ ТА РОЗРОБЦІ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ІЗ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

Армен Мазманын

Міжнародний експерт Ради Європи, Директор Інституту політичних досліджень та діалогу Апелла (Вірменія), професор міжнародного права Американського університету Вірменії, кандидат юридичних наук

Алла Федорова

Національна експертка Проекту Ради Європи "Розвиток соціальних прав людини як ключовий чинник сталої демократії в Україні", доцентка кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка, кандидатка юридичних наук

*Погляди, висловлені в цій публікації,
належать авторам і необов'язково
відображають офіційну політику
Ради Європи.*

Ця публікація розроблена в межах діяльності
проєкту Ради Європи "Розвиток соціальних
прав людини як ключовий фактор стійкої
демократії в Україні".

Усі запити щодо відтворення чи перекладу
всього чи частини цього документа потрібно
скеровувати в Директорат зв'язку (F-67075
Strasbourg Cedex або на електронну
адресу publishing@coe.int). Усю іншу
кореспонденцію щодо цього документа
потрібно надсилати в Департамент
Європейської соціальної хартії Ради Європи
– Department of the European Social Charter, DGI,
Council of Europe, F-67075 Strasbourg Cedex
або на електронну адресу social.charter@coe.int.

Обкладинка й оформлення:
ТОВ «Агенція Вертіго»

Фото: © Freepik

Редакторський відділ SPDP не редагував цей
документ для виправлення типографських і
граматичних помилок.

Переклад цього документа здійснено в
межах проєкту Ради Європи "Розвиток
соціальних прав людини як ключовий чинник
сталोї демократії в Україні" і є виключною
відповідальністю перекладачів.

© Рада Європи, березень 2021 року
Надруковано в Раді Європи

ЗМІСТ

ВСТУП	5
I. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ	7
II. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ЗВО: ЗАКОНОДАВЧІ ТА НОРМАТИВНІ ВИМОГИ	10
А. Стандарти вищої освіти за спеціальністю «Право» та «Міжнародне право»	12
В. Стандарти вищої освіти за спеціальністю «Соціальна робота»	15
С. Стандарти вищої освіти за спеціальністю «Соціальне забезпечення»	16
III. НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ТА НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	18
IV. ОПИТУВАННЯ СТУДЕНТІВ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ОБІЗНАНОСТІ ПРО СОЦІАЛЬНІ ПРАВА, ПЕРЕДБАЧЕНІ ЄВРОПЕЙСЬКОЮ СОЦІАЛЬНОЮ ХАРТІЄЮ	22
V. НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ІНШИХ ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ РАДИ ЕВРОПИ: ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД	24
VI. ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	29

ВСТУП

Метою цього оцінювання є вивчення потреб у навчанні та розробки навчальних програм із соціальних прав в Україні з особливим акцентом на включення Європейської соціальної хартії (переглянутої) (далі – ЄСХ). Група експертів, яка проводить дослідження, використовувала базову триетапну методику, яка засновується на таких аспектах:

1. Оцінювання наявних нормативних вимог, стандартів викладання та навчальних програм в українських закладах вищої освіти з метою виявлення ступеня включення ЄСХ у програми навчання в провідних українських навчальних закладах вищої освіти, оцінювання того, наскільки ці програми та навчальні плани задовольняють наявний попит на знання та компетентність у цій сфері через пошук прогалин і потреб, а також причин цих прогалин і недоліків.
2. Оцінювання наявних моделей викладання та навчальних програм у провідних університетських програмах в інших країнах-членах Ради Європи, щоб визначити загальну «найкращу європейську практику» в цій сфері.
3. Порівняльний аналіз українських моделей і досвіду зі зразками у провідних європейських університетах з метою виявлення рівня і глибини інтеграції ЄСХ в академічні кола й оцінки потреби в навчанні, які сприятимуть імплементації Хартії в довгостроковій перспективі з урахуванням найкращої європейської практики; надання пропозицій стосовно найкращих практичних рішень та рекомендацій Уряду України, закладам вищої освіти (ЗВО), а також іншим зацікавленим сторонам.

Цей документ має описану нижче структуру. У Розділі I («Загальна інформація») наведено загальний огляд основних проблем у сфері реалізації Європейської соціальної хартії після приєднання України до цього договору, з особливим акцентом на низький рівень обізнаності з Хартією та відсутність бачення та стратегії для просування викладання соціальних прав і Хартії. Розділ II («Навчальні програми ЗВО: правові та нормативні вимоги») описує законодавчі та нормативні вимоги, зокрема, так звані «стандарти вищої освіти», ухвалені Урядом України, щоб оцінити, наскільки актуальні наявні проблеми, і можливі варіанти їх усунення. Що стосується інтеграції вивчення Європейської соціальної хартії у програми закладів вищої освіти, це залежить від теперішньої державної політики. Розділ III («Програми ЗВО і навчальні плани в Україні») узагальнює емпіричні

дослідження моделей інтеграції Європейської соціальної хартії в обов'язкові або факультативні навчальні програми деяких провідних університетів України, а розділ IV («Навчальні плани закладів вищої освіти в інших державах-членах Ради Європи: передовий досвід») розкриває ті ж закономірності й визначає передовий досвід університетів і академічних програм в інших європейських країнах. Завершальний розділ V («Основні висновки та рекомендації») підсумовує основні висновки цього документа й пропонує рекомендації для розгляду державними органами України, закладами вищої освіти, професійними громадськими об'єднаннями та громадянським суспільством.

I. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

У хвалена в 1961 році, ЄСХ широко розглядається як головний «аналог» Європейської конвенції з прав людини у сфері економічних і соціальних прав. Європейська соціальна хартія гарантує здійснення без дискримінації основних соціальних і економічних прав, визначених у межах соціальної політики, яку Сторони зобов'язуються проводити усіма можливими засобами. Відповідно до основоположних міжнародних договорів, що стосуються соціальних і економічних прав, зокрема Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (і Факультативного протоколу до нього) та частково Хартії основних прав Європейського Союзу (що застосовується тільки до країн ЄС), ЄСХ містить фундаментальну міжнародно-правову базу для захисту соціальних прав у державах-членах Ради Європи.

Як держава-член Ради Європи, Україна підписала ЄСХ переглянуту у 1999 році та прийняла Закон про її ратифікацію у 2006 році. Зобов'язання України щодо ЄСХ набрали чинності з 1 лютого 2007 року.

Протягом останніх тринадцяти років із моменту набрання чинності ЄСХ для України державні доповіді, які подавала Україна¹, загалом охоплювали питання відповідності законодавчої бази та практики статтям ЄСХ, показуючи прогрес у певних сферах, а також висвітлюючи наявні проблеми. Однак, у доповідях мова не йде про рівень обізнаності про ЄСХ, а також практику Європейського комітету з соціальних прав серед професійних кіл і широкої громадськості.

Зокрема, що стосується запровадження відповідної програми викладання для поглиблення знань і вивчення ЄСХ, немає переконливих доказів того, що Уряд України постійно й активно працює над належною інтеграцією стандартів і рекомендацій ЄСХ у навчальні плани закладів вищої освіти. З 2007 року Хартія залишається *terra incognita* в Україні. Хоча положення Хартії можуть застосовуватися в Україні як для захисту соціальних і трудових прав у державних органах, судах, так і для вдосконалення, реформування соціального та трудового законодавства, огляд судової практики в Україні демонструє дуже низьку обізнаність суддів з Хартією та практикою ЄКСП. Дослідження свідчать, що всюди,

¹Докладніше про доповіді України та рекомендації ЄКСП див. на сторінці: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805ac112>

де в судових рішеннях зустрічаються посилання на Хартію, вони, швидше за все, робляться абстрактно та значною мірою декларативно, рідко застосовуючи Хартію як джерело права. У деяких рішеннях судді застосовують положення Хартії, які не ратифіковані Україною.

Невідповідність між правовим регулюванням праці в Україні та виконанням багатьох рекомендацій Європейського комітету з соціальних прав зумовлено тим, що основний кодифікований закон у сфері регулювання трудових правовідносин в Україні залишається єдиним прикладом діючого трудового кодексу, прийнятого за часів СРСР на всьому пострадянському просторі. Попри численні зміни, він не здатний ефективно регулювати сучасні відносини у сфері праці та зайнятості. Крім того, було ухвалено низку інших законів і підзаконних нормативно-правових актів, які не враховують вимоги ЄСХ. Це пов'язано з відсутністю належної уваги до вивчення ЄСХ у закладах вищої освіти, її практичною відсутністю в програмах кваліфікаційних іспитів для суддів, юристів, підготовці соціальних працівників тощо.

Недосконалість соціального законодавства України, ухвалення нормативно-правових актів без урахування фінансових наслідків для державного бюджету призвело до тисяч судових справ з соціальних питань, рішення у яких було винесено на користь заявників. Переважна більшість остаточних національних судових рішень не було виконано, у результаті чого заявники масово зверталися до Європейського суду з прав людини, який виносив рішення проти України². У результаті рішення Європейського суду з прав людини в справі «Бурмич та інші проти України» (Burmych and Others v. Ukraine) понад 12 000 справ було вилучено з реєстру та передано Комітету міністрів Ради Європи, і питання узгодженого чіткого соціального законодавства України стало предметом занепокоєння як Європейського суду з прав людини, Європейського комітету з соціальних прав, так і Комітету міністрів Ради Європи.

Наведені приклади переконливо свідчать про те, що ЄСХ загалом не змогла стати органічною частиною української законодавчої бази. Це парадоксально, але водночас викликає занепокоєння, оскільки згідно з Конституцією України (стат-

²Зокрема, у пілотній справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Yuriy Mykolayovych Ivanov v. Ukraine) у 2009 році та в справі «Бурмич та інші проти України» (Burmych and Others v. Ukraine) у 2017 році, коли Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) вирішив виключити всі заяви з тим самим питанням зі списку справ про невиконання рішень національних судів в Україні.

тя 9), міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.

Роль і значення ЄСХ в юридичній практиці в Україні недостатньо висвітлюється, якщо порівнювати з Європейською конвенцією з прав людини (ЄКПЛ). Хоча два зазначених документи мають однакове значення для держав, що підписали їх, обізнаність про ЄСХ та її важливість значно нижчі, ніж у випадку з Європейською конвенцією, як у суспільному, так і в професійному середовищі.

Водночас Уряд України не повністю обминув увагою включення тематики Європейської соціальної хартії у навчальні програми ЗВО. Протягом останніх кількох років було здійснено ініціативи щодо включення вивчення Хартії у навчальні програми із суміжних дисциплін, що призвело до підвищення обізнаності про ЄСХ серед студентів, які вивчали певні дисципліни (особливо з трудового права та права соціального забезпечення).

Опитування показують, що студенти демонструють вищий рівень знань про ЄСХ і пов'язані з нею соціальні стандарти порівняно із суддями й адвокатами. Це приголомшливі дані, які ясно показують, наскільки ЄСХ та позиції Європейського комітету з соціальних прав недостатньо застосовуються в юридичній практиці, що веде до можливих небезпечних наслідків для захисту соціальних прав, а також доводять нагальну потребу в підвищенні обізнаності професійної спільноти як про ЄСХ, так і про Європейський комітет з соціальних прав. Зокрема, для підвищення обізнаності громадськості та підготовки професійних груп, які матимуть можливості та компетенції виконувати рекомендації й рішення Ради Європи, реформування національного законодавства, імплементації європейських соціальних і трудових стандартів, забезпечення й гарантування соціальних прав людей згідно з Конституцією.

Відсутність уваги до вивчення й аналізу ЄСХ та її впровадження в Україні також підтверджується відсутністю перекладів українською мовою як практики Європейського комітету з соціальних прав у цілому, так і висновків і рекомендацій, наданих Комітетом України.³

³За винятком Висновків за 2019 рік від 20 березня 2020 року, які було перекладено в межах проєкту Ради Європи «Розвиток соціальних прав людини як ключовий чинник сталої демократії в Україні».

II. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ЗВО: ЗАКОНОДАВЧІ ТА НОРМАТИВНІ ВИМОГИ

Щоб оцінити, наскільки вивчення ЄСХ можна інтегрувати в навчальні плани вищих навчальних закладів України, і визначити можливі нормативні бар'єри, необхідно взяти до уваги так звані «освітні стандарти» для відповідних дисциплін. Стандарт вищої освіти – це сукупність вимог до освітніх програм вищої освіти, які є спільними для всіх освітніх програм у межах певного рівня вищої освіти та спеціальності (стаття 10 Закону України «Про вищу освіту»).

В Україні стандарти вищої освіти у сфері права, соціальної роботи й соціального забезпечення насамперед засновуються на ширшій правовій базі щодо освіти, яка складається з таких основних документів:

- Конституція України;
- Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року (зі змінами);
- Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року (зі змінами);
- Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2016 року (зі змінами);
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23 листопада 2011 року, № 1341 (зі змінами).⁴

⁴До важливих положень також належать прийняті стандарти вищої освіти за відповідними спеціальностями: Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти» від 12 грудня 2018 року, № 1379; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для другого (магістерського) рівня вищої освіти» від 17 серпня 2020 року, № 1053; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти» від 24 квітня 2019 року № 557; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для другого (магістерського) рівня вищої освіти» від 24 квітня 2019 року, № 556; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти» від 24 травня 2019 року, № 734; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення» для другого (магістерського) рівня вищої освіти» від 24 травня 2019 року, № 723.

Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року визначає основні принципи державної політики в галузі освіти й принципи освітньої діяльності, розкриває зміст права на освіту, визначає види, форми, компоненти, рівні освіти; основи функціонування освітніх установ; управління та контролю у сфері освіти, забезпечення якості освіти тощо. Він також визначає стандарти освіти, навчальні плани, кваліфікації й освітні документи. Законом передбачено, що стандарт освіти визначає зокрема вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня, загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти. Стандарти освіти затверджуються центральними органами виконавчої влади. Освітні програми розробляються навчальними закладами, науковими установами, іншими суб'єктами освітньої діяльності та затверджуються у встановленому законом порядку. Освітні програми повинні передбачати освітні компоненти для вільного вибору здобувачів освіти.

Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року встановлює правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, принципи тощо. Підтверджено, що заклади вищої освіти (ЗВО) самостійно розробляють і затверджують свої освітні програми з урахуванням вимог до відповідного рівня вищої освіти, які встановлено законодавством і стандартами вищої освіти. Освітні програми, які передбачають присвоєння професійних кваліфікацій, повинні забезпечувати виконання вимог відповідних професійних стандартів (за наявності), якщо інше не передбачено законодавством (стаття 9). Освітня програма має містити перелік освітніх компонентів, передбачати їх логічну послідовність, вимоги до рівня освіти осіб, які можуть почати навчання за цією програмою, кількість кредитів ЄКТС, необхідних для виконання відповідної програми, а також очікувані програмні результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач вищої освіти. Заклад вищої освіти може самостійно впроваджувати спеціалізації, які вказуються при присудженні освітньої кваліфікації особам, які успішно завершили навчання за відповідними освітніми програмами (стаття 91). Закон також закріплює право ЗВО самостійно розробляти навчальний план на основі відповідної освітньої програми, який визначає перелік і обсяг освітніх компонентів у кредитах ЄКТС, їх логічну послідовність, форми організації освітнього процесу, види й обсяг навчальних занять тощо, щоб забезпечити досягнення здобувачем програмних результатів навчання.

Отже, як зазначено у статті 32 Закону «Про вищу освіту», заклади вищої освіти мають право самостійно розробляти та впроваджувати власні програми освітньої, мистецької, наукової, науково-технічної й інноваційної діяльності; самостійно запроваджувати спеціалізації, визначати їх зміст і програми навчальних

дисциплін. Крім того, зазначений Закон (стаття 62) передбачає право вибору студентами навчальних дисциплін у розмірі не менш як 25% від загальної кількості кредитів ЄКТС, передбачених для відповідного рівня вищої освіти.

Аналіз згаданої вище нормативно-правової бази, що впливає на університетські програми та навчальні плани, показує, що державні та приватні заклади вищої освіти самостійно розробляють і затверджують перелік навчальних дисциплін відповідно до освітньої програми, затверджених стандартів тощо. Крім того, ЗВО зобов'язані пропонувати дисципліни на вибір студентів. Імперативного регулювання щодо переліку обов'язкових дисциплін, їх змісту не встановлено, автономність освітніх закладів дозволяє впроваджувати різні навчальні дисципліни, які можуть бути як обов'язкові, так і виборні, за наявності попиту та зацікавленості студентів. Затверджений перелік навчальних дисциплін може за потреби переглядатися й періодично змінюватися. Таким чином, зацікавлені ЗВО можуть включити вивчення Європейської соціальної хартії як окремої спеціальної навчальної дисципліни (обов'язкової або вибіркової), а також у межах інших пов'язаних навчальних дисциплін.

А. Стандарти вищої освіти за спеціальністю «Право» та «Міжнародне право»

Стандарт вищої освіти для спеціальності «Право» для бакалаврського рівня передбачає низку компетентностей, пов'язаних із соціальними, трудовими правами та відповідними міжнародними стандартами. Зокрема, до Загальної компетентності № 11 включено здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Серед спеціальних (фахові, предметні) компетентностей містяться:

- повага до честі й гідності людини як найвищої суспільної цінності, розуміння їх правової природи;
- знання та розуміння міжнародних стандартів прав людини, положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини;
- здатність застосовувати знання засад і змісту інститутів міжнародного публічного права, а також міжнародного приватного права;
- знання і розуміння основ права Європейського Союзу.

Стандарт для магістерського рівня, затверджений 18 серпня 2020 року, передбачає зокрема:

- здатність аналізувати й оцінювати вплив правової системи Європейського Союзу на правову систему України;
- здатність аналізувати й оцінювати вплив Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини на розвиток правової системи та правозастосування в Україні;
- здатність оцінювати взаємодію міжнародного права та міжнародно-правових систем з правовою системою України.

Додатково у нормативному змісті підготовки магістрів, сформульованому у термінах результатів навчання, передбачено кілька положень щодо аналізу міжнародних стандартів та права Ради Європи:

- аналізувати взаємодію міжнародного права та міжнародно-правових систем із правовою системою України на основі усвідомлення основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування права;
- проводити порівняльно-правовий аналіз окремих інститутів права в різних правових системах з урахуванням взаємозв'язку правової системи України з правовими системами Ради Європи та Європейського Союзу.

Важливість права Ради Європи для українських юристів підкреслено в пункті 5 нормативного змісту підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право» для магістрів, сформульованому у термінах результатів навчання, згідно з яким вони повинні «вільно спілкуватися іноземною юридичною мовою (однією з офіційних мов Ради Європи) усно та письмово». Таке положення наочно підкреслює увагу України до діяльності та стандартів Ради Європи та необхідності розуміння її правниками права Ради Європи.

Відповідно до наведених стандартів вищої освіти для спеціальності 081 «Право» бакалаврського та магістерського рівнів освіти до основних спеціальних компетентностей та до передбаченого нормативного змісту підготовки студентів спеціальності «Право» входить вивчення стандартів Ради Європи, розуміння міжнародних стандартів прав людини з акцентом на те, що людина є найвищою соціальною цінністю, порівняння правової системи України з правовою системою Ради Європи, обов'язкове знання офіційної мови Ради Європи та інші питання, пов'язані з вивченням як прав людини, так і стандартів Ради Європи.

Водночас, прямого посилання на вивчення Європейської соціальної хартії не передбачено, на відміну від необхідності вивчення Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини.

Європейська соціальна хартія не включена також і в стандарти вищої освіти з міжнародного права (спеціалізація з міжнародного права 293). Водночас з огляду на те, що оновлені стандарти за спеціальністю «Міжнародне право» для бакалаврського та магістерського рівнів знаходяться у процесі розробки та затвердження, можна очікувати підвищеної уваги до прав людини й Ради Європи загалом.

Попри те, що ЄСХ не включено в стандарти вищої освіти з «Права», «Міжнародного права» для бакалаврського та магістерського рівнів, її було включено в Програму єдиного фахового вступного випробування для вступу на магістерські програми з права з 2017 року та/або міжнародного права з 2018 року. Вступ до магістратури за вказаними спеціальностями здійснюється тільки після успішного складання обов'язкового тестування. Знання ЄСХ передбачено в блоці «Міжнародний захист прав людини» в пункті 3.5 (3. Захист прав людини в Європі) програми тестування.

З огляду на те, що поряд з Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, ЄСХ є основним документом європейської системи захисту прав людини, згадані вище положення чинного законодавства України створюють підстави для обов'язкового включення в навчальну програму з «Права» та «Міжнародного права» окремої навчальної дисципліни з ЄСХ або окремого спеціального блоку, присвяченого ЄСХ, у рамках інших навчальних дисциплін із прав людини, трудового та соціального права тощо.

Стандарти вищої юридичної освіти, затверджені Міністерством освіти і науки України, передбачають компетентності, пов'язані з вивченням права Ради Європи, міжнародних стандартів у сфері прав людини, але не передбачають прямої вимоги вивчення Європейської соціальної хартії. З іншого боку, вивчення, аналіз і розуміння основ ЄСХ варто розглядати як необхідний елемент у підготовці студентів бакалаврського рівня за спеціальністю «Право» та «Міжнародне право» до професійного випробування для вступу до магістерських програм. Крім того, програма підготовки до Єдиного фахового вступного випробування для вступу до магістратури загалом не містить розділів з трудового та соціального права взагалі, обмежуючись конституційним, адміністративним і адміністративно-процесуальним правом, цивільним і цивільно-процесуальним правом, кримінальним та кримінально-процесуальним правом, а також міжнародним правом.

В. Стандарти вищої освіти за спеціальністю «Соціальна робота»

Стандарт вищої освіти за спеціальністю «Соціальна робота» не містить вимог до вивчення міжнародних, європейських соціальних стандартів, зокрема положень ЄСХ. Проте стандарт бакалаврського та магістерського рівнів передбачає кілька компетентностей, пов'язаних із правами людини та соціальним правом. Зокрема, однією з загальних компетентностей бакалаврського рівня є «здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні». Серед спеціальних компетентностей можна виділити такі:

- знання та розуміння нормативно-правової бази у сфері соціальної роботи та соціального забезпечення;
- здатність розробляти шляхи подолання соціальних проблем і знаходити ефективні методи їх вирішення;
- здатність до сприяння підвищенню добробуту і соціального захисту осіб, здійснення соціальної допомоги та надання підтримки тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах.

Стандарт для ступеня магістра включає до спеціальних компетентностей «здатність до критичного оцінювання соціальних наслідків політики у сфері прав людини, соціальної інклюзії та сталого розвитку суспільства» та відносить до нормативного змісту підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання «оцінювати соціальні наслідки політики у сфері прав людини, соціальної інклюзії та сталого розвитку суспільства, розробляти рекомендації стосовно удосконалення нормативно-правового забезпечення соціальної роботи». Однак удосконалення нормативної бази в соціальній сфері вимагає розуміння основних міжнародних стандартів, необхідності приведення національного законодавства у відповідність до них та врахування цих стандартів, а також міжнародно-правових зобов'язань України під час підготовки пропозицій щодо вдосконалення національної нормативно-правової бази.

Стандарти вищої юридичної освіти, затверджені Міністерством освіти і науки України, передбачають компетентності, пов'язані з вивченням права Ради Європи, міжнародних стандартів у сфері прав людини, але не передбачають прямої вимоги вивчення Європейської соціальної хартії, згадуючи ЄСХ у рамках «Міжнародного захисту прав людини» серед підпунктів блоку «Захист прав

людини в Європі» на такому самому рівні, як і багато інших міжнародно-правових документів, універсальних конвенцій з прав людини та багатьох інших питань що, у свою чергу, може свідчити лише про поверхневе ознайомлення та/або згадування Хартії під час загальних курсів з прав людини. З іншого боку, вивчення, аналіз і розуміння основ ЄСХ варто розглядати як необхідний окремий елемент у підготовці студентів бакалаврського рівня за спеціальністю «Право» та «Міжнародне право» до професійного випробування для вступу до магістерських програм. Крім того, програма підготовки до Єдиного фахового вступного випробування для вступу до магістратури взагалі не містить розділів з трудового та соціального права, які мали би включати також відповідні європейські трудові і соціальні стандарти, обмежуючись конституційним, адміністративним і адміністративно-процесуальним правом, цивільним і цивільно-процесуальним правом, кримінальним та кримінально-процесуальним правом, а також міжнародним правом.

С. Стандарти вищої освіти за спеціальністю «Соціальне забезпечення»

Стандарти вищої освіти за спеціальністю «Соціальне забезпечення», як і стандарти за спеціальністю «Соціальна робота» не містять вимог до вивчення міжнародних, європейських соціальних стандартів, закріплюючи серед загальних компетентностей для бакалаврського рівня аналогічне з спеціальністю «Соціальна робота» положення щодо «здатності реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні». Проте серед спеціальних компетентностей передбачені, зокрема, так і:

- здатність аналізувати суспільні процеси пов'язані з соціальним розвитком держави;
- знання та розуміння нормативно-правової бази у сфері соціальної роботи та соціального забезпечення;
- здатність консультувати з питань соціального забезпечення різні групи населення, що опинилися у складних життєвих обставинах;
- уміння використовувати адміністративно-правові механізми призначення та контролю в системі соціального захисту населення.

Більше вимог до розуміння та здатності аналізувати соціальне законодавство передбачено нормативним змістом підготовки здобувачів, сформульованим у термінах результатів навчання. Отже, здобувачі повинні:

- використовувати базові знання про принципи державної соціальної політики та шляхи соціального забезпечення населення;
- застосовувати засоби соціально-правової політики у сфері соціального захисту, а також базові знання з юриспруденції й законодавства України у галузі соціального забезпечення;
- застосовувати нормативно-правову базу для захисту соціальних груп населення;
- пояснювати актуальні процеси в соціальній сфері та соціальному забезпеченні.

Стандарти на рівні магістратури, крім спеціальних компетенцій, зокрема здатності до критичного оцінювання соціальних наслідків політики у сфері прав людини та сталого розвитку суспільства, нормативним змістом підготовки, сформульованим у термінах результатів навчання, передбачають планування і проведення наукових досліджень в системі соціального захисту населення та висвітлення їх результатів.

Таким чином, компетентності за спеціальністю «Соціальне забезпечення», хоча й прямо не передбачають вивчення ЄСХ, включають здатність застосовувати нормативно-правову базу, розробляти пропозиції щодо її вдосконалення, що, своєю чергою, передбачає знання й розуміння відповідних міжнародних стандартів.

Стандарти вищої освіти за спеціальностями «Соціальна робота» та «Соціальне забезпечення» не вказують прямо на необхідність знання та розуміння прав людини, зокрема соціальних прав. Однак компетентність щодо здатності реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності прав та свобод людини і громадянина, опосередковано включає знання і у сфері соціальних прав. Компетентності, які пов'язані чи можуть бути пов'язані із соціальною політикою держави та її наслідками, розумінням та вмінням розробляти й застосовувати пропозиції щодо вдосконалення національного соціального законодавства також передбачають розуміння, застосування міжнародних договорів у соціальній сфері, які ратифіковані Україною та становлять частину українського законодавства відповідно до статті 9 Конституції України, і серед них одним з основних договорів є ЄСХ.

III. НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ТА НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

З метою огляду навчальних планів і найпоширеніших моделей викладання дисциплін та методики на спеціальностях «Право», «Міжнародне право», «Соціальна робота», «Соціальне забезпечення», група експертів проаналізувала навчальні плани програм за відповідними спеціальностями, де вони були доступні для публічного ознайомлення на вебсайтах закладів вищої освіти, провела серію інтерв'ю з адміністрацією, професорсько-викладацьким складом у вибраних університетах.⁵ До ЗВО, вибраних для цілей цього дослідження, входили:

- Київський національний університет імені Тараса Шевченка (інститут права, інститут міжнародних відносин, філософський факультет);
- Львівський національний університет імені Івана Франка (юридичний факультет, факультет міжнародних відносин, факультет педагогічної освіти);
- Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (факультет соціології і права);
- Київський університет імені Бориса Грінченка (інститут гуманітарних наук);
- Національний авіаційний університет (факультет міжнародних відносин, юридичний факультет);
- Національний університет «Києво-Могилянська академія» (юридичний факультет, Школа соціальної роботи ім. В. Полтавця);
- Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;
- Національний університет «Одеська юридична академія»;
- Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (факультет психології та соціальної роботи, юридичний факультет);
- Київський національний економічний університет імені В.П. Гетьмана (юридичний інститут);
- Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (факультет педагогічної освіти та соціальної роботи, юридичний факультет);

⁵Відмова від відповідальності: ми посилаємося на навчальні плани та програми, які розміщені лише для загального користування.

- Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (педагогічний факультет, юридичний факультет);
- Український католицький університет (гуманітарний факультет, факультет суспільних наук);
- Донецький національний університет імені Василя Стуса (юридичний факультет);
- Київський міжнародний університет (інститут міжнародних відносин);
- Університет «КРОК» (юридичний факультет, кафедра психології).

Результати цього аналізу показують, що в цілому у закладах вищої освіти України до цього часу не впровадили жодного спеціалізованого курсу з ЄСХ; до того ж не розроблено курси, які змістовно інтегрують ЄСХ у їхні освітні програми, відсутні й спеціальні курси з вивчення соціальних прав людини.

Магістерська програма «Європейське бізнесове право», що викладається англійською мовою в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, передбачає вибіркову дисципліну «Європейське соціальне та трудове право». Магістерська програма з приватного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка пропонує як обов'язкову дисципліну «Питання кодифікації трудового законодавства в контексті європейської інтеграції». Однак, ці курси не пропонують змістовного огляду ЄСХ або практики ЄКСП.

Під час інтерв'ю представники Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Київського університету імені Бориса Грінченка підтвердили, що навчальні дисципліни, спрямовані на вивчення ЄСХ, не вводилися. Крім того, було зазначено, що в університеті ім. Б. Грінченка немає курсу з прав людини, у межах якого можна було б підсилити знання із соціальних прав. Водночас питання ЄСХ може бути представлено окремим блоком у курсах з міжнародного трудового права, порівняльного трудового й соціального права, прав людини. Крім того, було виявлено зацікавленість до курсу з вивчення ЄСХ і можливості його включення в навчальний план магістерської програми. Також було зазначено, що навчальні матеріали для підготовки відповідного курсу відсутні.

На відділенні міжнародного права Інституту міжнародних відносин ЄСХ викладається в межах кількох навчальних дисциплін: «Порівняльне трудове та соціальне право» – розглядаються певні положення Хартії в порівняльному аспекті з національним законодавством різних держав та інших міжнародно-правових

актів; «Європейське трудове та соціальне право» – подається загальний опис, а також порівняння зі стандартами ЄС; у курсі «Право Ради Європи» – присвячена лекція про Хартію, а також Хартію розглядають разом з іншими документами Ради Європи у сфері прав людини в межах дисципліни «Універсальні та регіональні системи захисту прав людини». Представник Інституту міжнародних відносин висловив зацікавленість у розробці окремої навчальної дисципліни з питань ЄСХ і підкреслив важливість вивчення соціальних прав людини.

Під час зустрічей звертали увагу на розробку єдиного державного кваліфікаційного іспиту для здобувачів вищої освіти за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право». Включення робочою групою з розробки іспитів ЄСХ до програми підготовки може змусити заклади вищої освіти звернути увагу на включення ЄСХ, соціальних прав у навчальні програми та створити можливість для студентів вивчати їх.

Представники Національного авіаційного університету повідомили про відсутність курсу ЄСХ та можливості її вивчення в рамках дисциплін «Міжнародний захист прав людини» або «Трудове право». Також було виявлено зацікавленість щодо викладання курсу з ЄСХ як вибіркової дисципліни для студентів бакалаврату й магістратури, які мають один список дисциплін на вибір. Крім того, курс з ЄСХ можна впровадити як сертифікований автономний факультатив для всіх студентів цього закладу вищої освіти. Однак головною проблемою було визначено необхідність підготовки викладачів, які могли б вести як окремий курс із вивчення Хартії, так і викладачів дисциплін із прав людини, трудового та соціального права. Отже, включення відповідних блоків у дисципліни, які викладаються, або розробка окремого курсу потребуватимуть організації тренінгу для викладачів і допомогу в розробці навчальних матеріалів із боку Проєкту Ради Європи.

Під час зустрічі з представниками Національного університету «Одеська юридична академія» також було повідомлено про огляд ЄСХ у межах навчальних дисциплін із трудового і соціального права, а також підтверджено зацікавленість у викладанні курсу з ЄСХ і готовність включити такий вибірковий курс у навчальну програму підготовки магістрів.

На зустрічі з представниками Львівського національного університету імені Івана Франка було надано інформацію про оглядові лекції з ЄСХ у межах кількох навчальних дисциплін, зокрема з прав людини та трудового права. Крім того,

було запропоновано розробити й надіслати в Міністерство освіти і науки України пропозиції щодо включення до Програми підготовки до єдиного фахового вступного випробування для вступу до магістерських програм на спеціальності «Право» і «Міжнародне право» питань трудового та соціального права, які взагалі відсутні у Програмі. Таке ставлення до цих двох галузей права не сприяє виділенню годин у навчальних планах на відповідні дисципліни з трудового та соціального права й не створює умов для запровадження спеціальних дисциплін щодо захисту соціальних і трудових прав людини.

Наші респонденти з провідних ЗВО підтвердили, що спеціальні курси з вивчення ЄСХ ніколи не запроваджувалися. Водночас вони висловили зацікавленість розглянути можливості запровадження окремого курсу з ЄСХ за умови належної попередньої підготовки викладачів. Було висловлено ідею про підготовку та проведення тренінгу, навчального семінару для викладачів, які викладають дисципліни, у яких Хартію можна висвітлити в окремому модулі, а також для тих викладачів, які можуть вести спеціалізований курс з ЄСХ. Було запропоновано розробити пропозиції щодо внесення змін у Програму єдиного фахового вступного випробування для вступу до магістратури на спеціальності «Право» та «Міжнародне право» з метою включення питань із трудового й соціального права, поряд з кримінальним, кримінально-процесуальним, конституційним, адміністративним й адміністративно-процесуальним правом, цивільним та цивільно-процесуальним правом. Крім того, було запропоновано привернути увагу робочої групи з розробки Програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту до ЄСХ.

IV. ОПИТУВАННЯ СТУДЕНТІВ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ОБІЗНАНОСТІ ПРО СОЦІАЛЬНІ ПРАВА, ПЕРЕДБАЧЕНІ ЄВРОПЕЙСЬКОЮ СОЦІАЛЬНОЮ ХАРТІЄЮ

У 2020 році в межах проєкту Ради Європи «Розвиток соціальних прав людини як ключовий чинник сталої демократії в Україні» було проведено дослідження обізнаності цільових груп, включно зі студентами, про положення Європейської соціальної хартії.⁶ Серед міжнародних документів, які закріплюють соціальні права людини, Європейська соціальна хартія посіла 4-те місце (44%) у відповідях студентів після Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції з прав людини та Конвенції ООН про права дитини.

Дослідження показало, що відповідаючи на запитання «Наскільки ви вважаєте себе поінформованими/обізнаними про положення Європейської соціальної хартії?», 48% респондентів оцінили свій рівень знань на 3, 4 або 5 балів із 5: 32% респондентів дали 3 бали, 13% – 4 бали, 3% – 5 балів. 16% респондентів оцінили свої знання на 2 бали, 14% – на 1, а 14% визнали, що зовсім не знають про ЄСХ. Близько 8% респондентів не визначилися з відповіддю на запитання.⁷ У той час як 30% респондентів відповіли, що ця тема не включена в навчальну програму, близько 47% усіх студентів, які взяли участь у дослідженні, зазначили, що вивчали Європейську соціальну хартію в межах своїх університетських програм. Крім того, половина студентів, які були ознайомлені з ЄСХ, також знайомилися з висновками Європейського комітету з соціальних прав.

⁶Дослідження обізнаності певних цільових груп людей про положення Європейської соціальної хартії. Звіт про опитування. Червень – вересень 2020 року. URL-адреса: <https://rm.coe.int/results-of-esc-research-eng-27-10/1680a02bee>.

⁷Там само, с. 33.

Хоча така ситуація мала би вказувати на достатньо високий рівень знань європейських соціальних стандартів у закладах вищої освіти України, відповіді на прості запитання про перелік прав, передбачених Хартією, показують зовсім інший результат. Студентам було запропоновано визначити, які права з наданого переліку захищаються Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а які – Європейською соціальною хартією. Очевидним результатом стала логічно правильна відповідь більшості респондентів про право на соціальний захист. Проте майже така ж кількість респондентів далі визначили, що ЄСХ передбачає як право на працю (57%), так і право на свободу та особисту недоторканність (56%), право на життя (54%) і право на житло (54%), право на охорону здоров'я й право на свободу думки та совісті також отримали майже рівний відсоток голосів (46% і 45% відповідно) тощо.

На Вашу думку, які групи прав гарантуються Європейською соціальною хартією?

(% від тих, хто оцінив своє знання ЄСХ на 3, 4 чи 5 балів з 5)

Результати підтверджують, що хоча більшість студентів знають про існування ЄСХ, їм не вистачає глибокого розуміння її змісту та суті. Цей результат відповідає загальним висновкам цього дослідження про низькі рівні поінформованості про ЄСХ. При цьому опитування студентів підтверджує вищий рівень щирого інтересу до вивчення ЄСХ серед респондентів (близько 75%), підтверджуючи необхідність сприяння вивченню європейських соціальних стандартів і ЄСХ у ЗВО України.

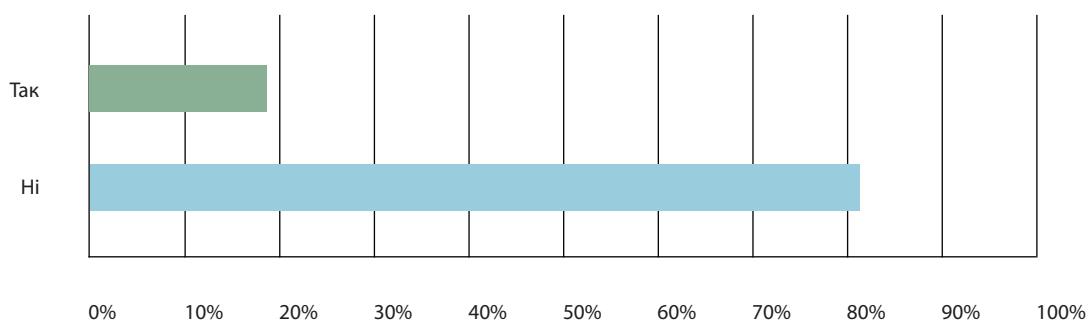
V. НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ІНШИХ ДЕРЖАВАХ- ЧЛЕНАХ РАДИ ЄВРОПИ: ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД

Відповідно до методики цього дослідження, ми провели опитування й інтерв'ю серед вчених, викладачів і експертів, а також розглянули навчальні програми деяких провідних європейських університетів з акцентом на вивчення питання соціальних прав.

Наші дані показують, що в середньому в університетах держав-членів Ради Європи ЄСХ інтегровано в академічні програми та навчальні плани значно більшою мірою, ніж в Україні. Цей розрив особливо великий у порівнянні з університетами у державах-членах Європейського Союзу, зокрема в країнах Центральної та Східної Європи/«нових членах» ЄС (наприклад, у Польщі та Болгарії). Рівні інтеграції ЄСХ у навчальні програми ЗВО у державах-членах Ради Європи за межами Європейського Союзу (країни Східного партнерства, наприклад Молдова, Вірменія, Грузія) загалом збігаються із ситуацією в Україні.

Наше опитування показує, що близько 18% провідних ЗВО та/або навчальних програм у державах-членах Ради Європи пропонують/пропонували спеціалізовані курси з акцентом на ЄСХ:

Чи знаєте ви будь-який ЗВО/програму в Європі, що пропонує спеціалізований курс із Європейської соціальної хартії?

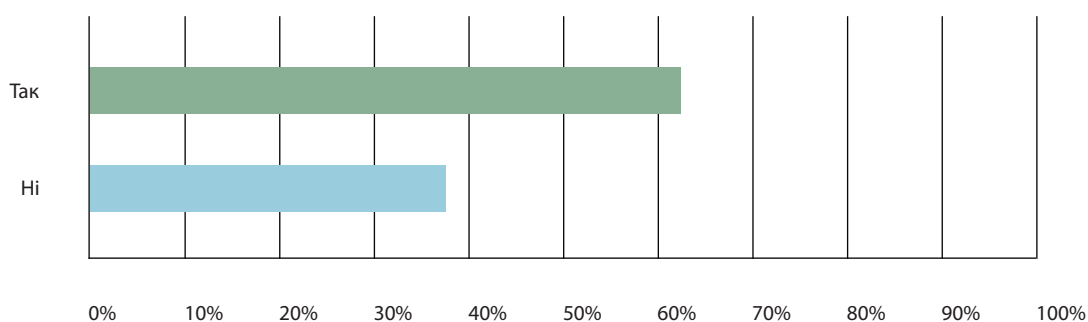

Однак наше більш ретельне та скрупульозне дослідження навчальних планів і програм показує, що в більшості випадків спеціалізовані курси з ЄСХ пропонуються не в межах звичайних або стандартних університетських програм, а у вигляді позауніверситетських або спеціальних програм, як-от спеціальні навчальні курси, семінари, літні школи, і в межах програм підвищення кваліфікації в деяких із найбільших і найавторитетніших ЗВО на континенті.

Водночас велика кількість звичайних програм для ЗВО у державах-членах Ради Європи пропонують спеціалізовані курси, спеціально присвячені соціальному праву або соціальним правам, здебільшого в порівняльному аспекті (наприклад, «Соціальні права в Європі», «Міжнародне та європейське соціальне право», «Закон і політика в галузі соціальних прав»), які нечасто зустрічаються в навчальних програмах українських ЗВО (див. вище, Розділ IV).⁸ Деякі європейські навчальні заклади пропонували спеціальну програму (зазвичай для ступеня магістра) із соціальних прав.⁹ Такі програми містять навчальні плани, у яких значна кількість годин присвячена ЄСХ, а також Європейському комітету з соціальних прав.

Опитування також показують, що більш як у 60% закладів у державах-членах Ради Європи ЄСХ може викладатися як складова частина курсів, пов'язаних із навчальною дисципліною з ЄСХ:

Чи знаєте ви будь-який ЗВО/програму в Європі, де Європейська соціальна хартія викладається як важлива частина будь-якого іншого курсу?

⁸Серед них, зокрема, див.: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2020/0608/080559-sylabus-hoffman-international-and-european-social-law-corr2.pdf>; <https://www.unimi.it/en/education/degree-programme-courses/2020/law-and-policies-social-rights-protection-europe>; https://mdsec.law.auth.gr/sites/default/files/courses/Syllabus_Konsta_EN_2017.pdf

Відмова від відповідальності: тут і далі ми посилаємося лише на ті навчальні плани та програми, які розміщені лише для загального користування.

⁹Для прикладу, див.: магістерську програму з європейського та порівняльного соціального права, яку спільно пропонують Університет Аристотеля в Салоніках і Університет Тулузи 1: <http://mdsec.law.auth.gr/en>.

Наш детальний огляд понад тридцяти університетських програм у державах-членах Ради Європи (перш за все в Європейському Союзі) у межах дисципліни права, зокрема трудове право, право соціального забезпечення, соціальні права, міжнародне право, міжнародне право з питань прав людини, право Європейського Союзу, а також у межах міждисциплінарних досліджень, як-от права людини, соціальний захист, соціальна робота, європейська соціальна політика тощо, показують, що в середньому вивчення ЄСХ інтегровано у звичайні навчальні програми провідних європейських країн значно більше, ніж це робиться у провідних українських університетах (див. список вище).¹⁰ Останнє твердження вірне як щодо діапазону дисциплін, що передбачають вивчення ЄСХ, так і стосовно глибини її вивчення в межах конкретних дисциплін.

Таким чином, у межах деяких із найрозвинутіших європейських програм ЄСХ викладають як важливу частину низки курсів, а не тільки в межах одного або двох найбільш пов'язаних предметів, як це роблять в українських ЗВО.¹¹ Водночас Європейській соціальній хартії приділяється значно більше часу (годин) і уваги в межах кожного курсу, який викладають у новітніх європейських програмах, у порівнянні з найбільш передовими українськими університетами, де дослідження ЄСХ зазвичай не мають особливого пріоритету навіть у межах найактуальніших курсів (див. вище, Розділ IV).¹² Зокрема, наш огляд понад тридцяти програм курсу із соціального права, соціальних прав та європейського соціального права, а також інтерв'ю з низкою викладачів, які викладають ці й інші пов'язані предмети в університетах Європейського Союзу, показують, що ЄСХ вважається основою курсу як його основне джерело (приблизно так само, як конституція країни для курсу з конституційного права), тоді як практика Європейського комітету з соціальних прав розглядається як головний орієнтир для обговорення різних тем у межах курсу (за тією ж аналогією, як у випадках, коли судова практика конституційного суду може бути включена в курс конституційного права).

¹⁰Деякі з найбільш розвинутих програм, у яких ЄСХ інтегровано у звичайні навчальні плани: Антверпенський університет, Лейденський університет, Ягеллонський університет у Кракові, Університет Марії Кюрі-Склодовської, Лувенський католицький університет, Страсбурзький університет, Софійський університет Святого Климента Охридського, Дослідницький інститут міжнародного та європейського права в Сорбонні (IREDIES), Страсбурзький факультет права, політології та менеджменту, Програма з прав людини, Есекський університет.

¹¹Наприклад, Ягеллонський університет пропонує поглиблені дослідження ЄСХ у галузі трудового права, соціальної політики, європейського трудового права, європейського права в галузі прав людини та міжнародних програм із прав людини. Натомість в Україні ЄСХ в основному входить у курс із трудового права, а рідше – у курси із соціального забезпечення.

¹²Див.: https://www.usosweb.uj.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=WPA-10.P-3203 про те, як тематика ЄСХ інтегрована в курс трудового права в Ягеллонському університеті.

З погляду методики, наша перевірка навчальних програм для вибраних програм у ЗВО Європейського Союзу дозволяє визначити низку загальних моделей і тенденцій, які ми виділяємо нижче, щоб їх можна було використовувати як керівні принципи для розробки навчальних програм в українських закладах вищої освіти. Наше скрупульозне спостереження за цими закономірностями також допомогло нам скласти деякі рекомендації, які подано в наступному розділі цього дослідження.

■ ЄСХ в основному викладають у порівняльному аспекті, здебільшого як органічну частину курсів із міжнародного права прав людини або міжнародного соціального права й політики, а також значно частіше в межах курсів із європейського соціального права/політики, європейського законодавства з прав людини та європейського трудового права. Порівняльний метод викладання також переважає всюди, де ЄСХ вивчають у межах курсів із внутрішньодержавного соціального права або відповідного внутрішньодержавного права (наприклад, трудового права): тут принципи та «стандарти» ЄСХ порівняно й зіставлено з тими, які передбачені відповідним внутрішньодержавним законодавством або національним законодавством інших країн Європейського Союзу.

■ ЄСХ рідко викладають в «абстрактному режимі» або просто як рамковий програмний документ, що окреслює загальні прагнення або принципи в галузі соціальних прав або стандартів соціального захисту; у великій кількості вивчених випадків її вивчають як правовий документ, який можна застосовувати/застосовується на практиці. Це особливо актуально для дисциплін, які викладають на юридичних факультетах, зокрема в межах курсів із міжнародного та порівняльного права (міжнародне соціальне право, міжнародне трудове право, європейське соціальне право, європейське трудове право).

■ У зв'язку з попереднім пунктом було зазначено, що ЄСХ в основному вивчають відповідно до правової позиції та практики Європейського комітету з соціальних прав, і що практику останнього органічно інтегровано в навчальні програми більшості дисциплін, зокрема з європейського, міжнародного або національного соціального права, як предмет на юридичних факультетах.

■ Досить звично, що ЄСХ і практику Європейського комітету з соціальних прав вивчають, так би мовити, «діалектично» та критично, як правові принципи та стандарти, які постійно еволюціонують і переглядаються, а не як статичний збір законів. Це спостереження відповідає найбільш поширеним очікуванням суспільства щодо соціальної еволюції та розвитку соціальної держави в Євро-

пейському Союзі, де соціальні стандарти й гарантії неминуче розглядаються в контексті очікуваного економічного, соціального та науково-технічного прогресу.¹³ Хоча ця закономірність типова майже для всіх розглянутих дисциплін, вона більш показова в міждисциплінарних предметах, зокрема тих, що стосуються міжнародного та європейського соціального або трудового права. У більш традиційних дисциплінах юридичних факультетів закономірності спостерігаються в науковому трактуванні практики (включно з рішеннями та висновками) Європейського комітету з соціальних прав, де часто спостерігається важлива й динамічна точка зору.

■ Загалом ЄСХ зазвичай вивчають як невід'ємну та важливу складову європейської системи прав людини нарівні з Європейською конвенцією з прав людини, Хартією ЄС про основні права (де це можливо) та іншими основними європейськими документами з прав людини. Це твердження загалом правильно визначає трактування практики Європейського комітету з соціальних прав, і хоча вона значно рідше зустрічається в програмах із відповідних юридичних дисциплін, з очевидних причин чітко видно її порівняльний рейтинг в ієрархії правових джерел і еквівалентне значення стосовно практики Європейського суду з прав людини.

¹³Про офіційні та суспільні очікування щодо еволюції соціальних стандартів див., наприклад: https://eminnetwork.files.wordpress.com/2017/11/social-summit-european-pillar-social-rights-booklet_en.pdf, https://www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS8_toplevels_issue_8_welfare.pdf.

VI. ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

На основі аналізу численних прогалин і потреб, визначених у цьому дослідженні, ми дійшли висновку, що розробка програми для вищої освіти, конкурентоспроможних тренінгових програм та вдосконалення сучасних навчальних програм із соціальних прав в Україні вимагає скоординованих зусиль багатьох зацікавлених сторін, але перш за все Уряду України та його відповідних відомств/міністерств (зокрема, Міністерства соціальної політики, Міністерства освіти і науки та Міністерства юстиції), закладів вищої освіти та самоврядних професійних асоціацій, як-от асоціацій адвокатів, суддів, а також ширшого залучення громадянського суспільства й експертної спільноти.

Нижче запропоновано перелік рекомендацій, які можуть бути розглянуті з метою розв'язання проблем і задоволення потреб, зазначених у дослідженні.

1. Комплексна й «агресивна» кампанія з підвищення обізнаності

Розпочати Урядом та його відповідними міністерствами (Міністерством соціальної політики, Міністерством освіти і науки та Міністерством юстиції) амбітну й добре продуману кампанію з вивчення Європейської соціальної хартії, починаючи з реклами та підготовки з метою сприяння необхідному розумінню Хартії та відповідних соціальних стандартів серед широкої громадськості, а також глибоких знань Хартії та стандартів серед правників і соціальних працівників, зокрема адвокатів, суддів, учених і експертів.

2. Переклад практики Комітету з соціальних прав українською мовою

У межах заходів, згаданих у Рекомендації № 1, розглянути Урядом можливість сприяти перекладу рішень і висновків (практики) Європейського комітету з соціальних прав українською мовою та опублікування їх за допомогою доступних інтернет- та інших ресурсів з метою підвищення обізнаності і посилення застосування Хартії та відповідних стандартів, розроблених Комітетом. Серед різноманітних результатів, безумовно, це може сприяти розробці навчальних програм ЗВО і практиці викладання в галузі соціальних прав у закладах вищої освіти.

3. Стандарти вищої освіти

Розглянути Урядом питання про внесення змін до Стандартів вищої освіти за спеціальностями «Право», «Міжнародне право», «Соціальна робота», «Соціальне забезпечення» у компетентності та/або нормативного змісту підготовки відповідних здобувачів, сформульованому у термінах результатів навчання, положення про розуміння ЄСХ як основного правового документа із соціальних прав.

4. Питання, пов'язані з ЄСХ, у Єдиному фаховому вступному випробуванні для вступу до магістратури на спеціальності «Право» та «Міжнародне право»

Розглянути можливість включення питань про ЄСХ у програму Єдиного фахового вступного випробування для магістерських програм спеціальностей «Право» та «Міжнародне право».

Програму Єдиного фахового вступного випробування до магістратури за спеціальностями «Право», «Міжнародне право» потрібно розширити, а галузі права – доповнити трудовим та соціальним правом, у тому числі європейськими трудовими й соціальними стандартами, Європейською соціальною хартією.

5. Комплексний перегляд навчальних програм із соціальних прав і суміжних дисциплін

Заклади вищої освіти можуть вивчити питання про комплексний перегляд своїх навчальних програм з урахуванням потреб і передового досвіду, визначених у цьому документі. Тривалість викладання ЄСХ потрібно істотно збільшити як на юридичних факультетах, так і в межах міждисциплінарних предметів. Юридичним факультетам варто активніше включати практику Європейського комітету з соціальних прав у навчальні плани/програми низки предметів, пов'язаних із соціальними та трудовими правами.

Європейську соціальну хартію та практику Європейського комітету з соціальних прав рекомендовано включити в різні освітні програми 3 основними способами: у вигляді спеціальної частини (модуля) в межах різних навчальних дисциплін, пов'язаних із соціальними та трудовими правами, правами людини; у вигляді спеціального курсу (обов'язкового чи факультативного) у межах різних освітніх програм; і як спеціалізований курс (у межах однієї програми або міждисциплінарного курсу) з ЄСХ.

6. Методика викладання

Проводити викладання в рамках освітніх програм дисциплін ЗВО, пов'язаних із ЄСХ, за оновленою методикою викладання із запровадженням порівняльних і сучасних перспектив у вивченні соціальних прав як сфери права, на яку впливають еволюціонуючі стандарти добробуту й економічні, соціальні та технологічні реалії, які постійно змінюються.

7. Програми підготовки викладачів

Уряду і ЗВО мають докласти зусиль для розробки тренінгових програм підготовки необхідної кількості викладачів і науковців, які зможуть належним чином застосовувати й викладати ЄСХ і відповідну практику Європейського комітету з соціальних прав.

8. Академічна спеціалізація та програми аспірантури

Заклади вищої освіти можуть дослідити можливість просування академічної підготовки та спеціалізації в галузі соціальних прав/порівняльного та/або європейського соціального права для підготовки покоління науковців, які зможуть стати лідерами в академічній підготовці та дослідженнях із предметів, пов'язаних з ЄСХ. Пропонується розглянути можливість внесення змін у нормативно-правову базу для навчання в аспірантурі (післядипломної освіти), щоб дозволити ЗВО запроваджувати програми для аспірантури із зазначеними спеціальностями або спеціалізаціями.

ЗВО, де є програми аспірантури, можуть також розглянути можливість включення вибіркового курсів із ЄСХ і практики Європейського комітету з соціальних прав у свої програми аспірантури. Заклади вищої освіти також мають розглянути можливість створення рецензованих журналів на тему порівняння соціальних прав, щоб сприяти навчальній роботі й обміну знаннями в галузі соціального права та ЄСХ.

9. Навчання/підготовка за кордоном

Сприяти розгляду питання про підтримку, розробку та реалізацію періодично повторюваних курсів підготовки та навчання для українських науковців (лекторів, викладачів), а також експертів і викладачів в провідних європейських університетах/центрах передового досвіду в галузі соціальних прав і соціального

права. Для цих цілей можна використовувати перелік передових університетських програм у державах-членах Ради Європи, зазначених у цьому дослідженні.

10. Пілотний спеціалізований курс з ЄСХ

Розробити експериментальний пілотний курс з питань Європейської соціальної хартії в одному з провідних українських закладів вищої освіти у вигляді факультативу для студентів зі спеціалізацією в галузі соціального права, прав людини або суміжних програм. У разі успіху, пропонувати проведення курсу в українських університетах, з поширенням досвіду серед інших навчальних закладів і університетів (програма підготовки викладачів, навчальні поїздки тощо).

11. Програма вищої освіти в галузі європейського соціального права

Українські ЗВО можуть розглянути можливість створення спеціалізованої магістерської програми у галузі порівняльного і/або європейського соціального права з широким використанням ЄСХ і практики ЄКСП. Програму може бути запропоновано у вигляді спільної ініціативи двох або більше українських, а також українських і закордонних/європейських університетів. Як пілотна ініціатива, програма може залучити велику кількість студентів з усієї України та стати новаторською та зразковою для інших університетів.

12. Позакласне викладання та програми підвищення кваліфікації

Розглянути українським ЗВО можливість запровадження додаткових занять із дисциплін, пов'язаних з ЄСХ, зокрема в межах спеціально розроблених навчальних курсів, семінарів, літніх шкіл тощо. Особливу увагу варто звернути на програми навчання або професійної підготовки в межах програм підвищення кваліфікації – курсів для осіб, які не є студентами, наприклад, юристів, експертів, майбутніх студентів тощо. Такі курси можна проводити у вигляді вечірніх занять або занять за межами кампусу чи через вебплатформи.

13. Проведення навчальних змагань з Європейської соціальної хартії

З метою підвищення обізнаності та професійного інтересу до ЄСХ і практики Європейського комітету з соціальних прав, започаткувати організацію щорічного загальнонаціонального конкурсу змагань з ЄСХ за участю студентів із різних університетів і регіонів України.

14. Літня/зимова школа

Для підвищити обізнаності і професійної зацікавленості європейським соціальним правом, а також розвитку інституційної спроможності для академічної підготовки з питань ЄСХ розглянути можливість організації щорічних літніх/зимових шкіл для студентів, дослідників і молодих учених з питань Європейської соціальної хартії та практики Європейського комітету з соціальних прав. Для студентів юридичних факультетів, з одного боку (з особливим акцентом на застосування права й практики Європейського комітету з соціальних прав) і студентів, які вивчають інші дисципліни, або студентів міждисциплінарних програм можна розробити дві чи більше програми літніх шкіл.

15. Програми навчання для практиків

З метою підвищення обізнаності про Європейську соціальну хартію і практику Європейського комітету з соціальних питань та сприяння застосуванню положень Хартії та правових позицій Комітету адвокатами, суддями розробити навчальні програми спеціально для практикуючих юристів/адвокатів і суддів у співпраці з провідними професійними асоціаціями адвокатів, суддів чи під їх егідою.

Європейська соціальна хартія, прийнята в 1961 році та переглянута в 1996 році, є аналогом Європейської конвенції з прав людини у сфері економічних і соціальних прав. Вона гарантує широке коло прав людини, пов'язаних із працевлаштуванням, житлом, охороною здоров'я, освітою, соціальним захистом і добробутом.

Жоден інший правовий документ на загальноєвропейському рівні не передбачає такий всеосяжний і повний захист соціальних прав, як Хартія.

Тому Хартію розглядають як Соціальну конституцію Європи, вона є важливим компонентом структури прав людини на континенті.

UKR

www.coe.int

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини на континенті. Вона складається із 47 держав-членів, зокрема всіх членів Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – договір, спрямований на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за виконанням положень Конвенції в державах-членах Ради Європи.

European
Social
Charter

Charte
sociale
européenne

